

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 9e jaargang, 1990, nr. 2

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- Zeldzame 16e/19e eeuwse landkaarten
- Wereldkaarten
- Atlassen
- Stads- en dorpsgezichten geheel Nederland
- afb. Beroepen, ambachten enz.
- Geïll. boeken, kook- en kinderboeken.

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
tel. 077-519000
telefax 077-544602

Antiquariaat

„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

9e jaargang, 1990, nr. 2

De kaartbeheerder. Wat moet hij weten en kunnen?

P. Ratsma

21

Een stadsplattegrond met ingebouwd kompas

C. Koeman

25

De 'Allegorie op de schilderkunst' van Johannes Vermeer

Jan van Bracht

27

Besprekingen

31

Varia Cartographica

35

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

36

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink, dr. H.P. Deys,
dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij,
drs. M.M.Th.L. Hameleers, drs. E.O. van Keulen,
dr. P.C.J. van der Krogt, drs. A.H. Ruitinga,
en dr. F.W.J. Scholten.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Post-
bus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijg-
baar op aanvraag bij het redactiesecretariaat

Rubriek Nieuwe Literatuur

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Post-
bus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

J.P. Burggraaff, Bonn; mw. L. Danckaert, Brussel;
R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg
(BRD); mw. dr. M. Pastoureaux, Parijs; mw. S. Tyacke,
Londen; drs. C.J. Zandvliet, 's-Gravenhage.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 22,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 30,—. Losse nummers
f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en
bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
72458, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opge-
nomen à f 5,— per 12 woorden. opgave aan de admi-
nistratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Het blad 'Haarlem' van de grote manuscriptkaart van
Rijnland, die door Floris Balthasarsz. van Berckenrode in
1614 aan Prins Maurits werd aangeboden.

De kaartbeheerder. Wat moet hij weten en kunnen?

De kaartgebruiker kan op twee manieren met kaarten omgaan: hij kan zich richten op de kaart als interessant object of hij kan trachten aan de kaart informatie te ontlelen over een onderwerp dat hij bestudeert. Als zijn belangstelling historisch gericht is, zal hij ongetwijfeld gebruik maken van oude kaarten. Veelal bevinden deze zich in openbare of particuliere collecties. Direct of indirect heeft de kaartgebruiker dan ook te maken met kaartbeheerders. Ten aanzien van hen zal hij zeker bepaalde verwachtingen hebben. Zij moeten voor hem de kaarten boven water brengen waarin hij is geïnteresseerd en daarover liefst ook enige informatie kunnen verschaffen. Wil de cliënt uiteindelijk iets doen met de kaarten, er een reproductie van hebben of ze voor een publikatie gebruiken, dan is nader overleg met de kaartbeheerder noodzakelijk. Kortom, de kaartgebruiker verwacht in de kaartencollecties beheerders aan te treffen, die enigszins deskundige gesprekspartners voor hem zijn. Waarschijnlijk gaat hij er ook zonder meer van uit dat de kaartbeheerders daartoe zijn opgeleid. Mijn bedoeling met dit artikel is om belangstelling te wekken, zowel bij de gebruikers van kaartenverzamelingen als bij degenen die in enig opzicht bij het beheer daarvan zijn betrokken, voor het beheer van kaartenverzamelingen en de opleiding van de collectiebeheerders.

De kaartbeheerders

Ons land bezit een groot aantal collecties van kaarten, oude zowel als recentelijk vervaardigde. Vrijwel altijd is een kaartenverzameling onderdeel van een instelling met een ruimer werkterrein, bijvoorbeeld een archief, een bibliotheek, een museum, een planologisch instituut of een kaartvervaardigende instelling. Niet zelden ook is de kaartenverzameling onderdeel van een omvangrijker collectie van beelddocumenten, een topografisch-historische atlas. Behalve kaarten vindt men daarin ook tekeningen, prenten, foto's en soms film en video. Al deze verzamelingen worden meer of minder professioneel beheerd, afhankelijk van de instelling waaraan een collectie is verbonden.

Jarenlange contacten met collega's en met gebruikers van diverse verzamelingen hebben mij tot de overtuiging gebracht dat het beheer van de kaartenverzamelingen en topografisch-historische atlassen over het algemeen in goede handen is. Maar ook is mij duidelijk geworden dat vrijwel geen enkele beheerder speciaal voor zijn vak is opgeleid. Sterker nog, dat de vraag welke kennis en vaardigheden voor een collectiebeheerder vereist zijn in veel gevallen een ondergeschikte rol heeft gespeeld bij de aanstelling van deze functionaris. Niet omdat dit onbelangrijk wordt gevonden, maar omdat veel instellingen zich geen full-time beheerder voor de collectie kunnen

veroorloven. In zo'n geval is het collectiebeheer veelal opgedragen aan een personeelslid dat ook andere taken heeft en is opgeleid voor bijvoorbeeld archivist, bibliotheek-assistent, fotograaf of technisch tekenaar. Dit zijn vaak niet de slechtste beheerders; als hun belangstelling voor de hen toevertrouwde documenten is gewekt, weten zij vaak grote kennis te verwerven voor hun verzameling en van de materie waarop deze betrekking heeft. Doorgaans in hun vrije tijd natuurlijk.

In wezen is het met de opleiding van de beheerders die zich wel in een volledige dagtaak aan hun collectie kunnen wijden niet veel beter gesteld. Onder hen vindt men universitair gevormde historici, kunsthistorici, historisch-kartografen en geografen, maar ook weer velen die zijn opgeleid voor archief- of bibliotheekbeheerder, documentalist, leraar of een technisch vak. Vaak zijn zij gespecialiseerd in een, soms relatief klein, onderdeel van het veelzijdige takenpakket van de kaart- of atlasbeheerder. De ontbrekende kennis moeten ook zij zich al werkende of door zelfstudie eigen maken.

Vaststellend dat het beheer van de Nederlandse kaartencollecties en topografisch-historische atlassen voor een groot deel in handen is van autodidacten en dat het desondanks over het algemeen - tekorten aan personeel, ruimte en financiële middelen even buiten beschouwing latend - heel goed functioneert, mag de vraag gesteld worden of we dit maar niet zo moeten laten. Pogingen in het recente verleden om tot een soort beroepsopleiding voor kaart- en atlasbeheerders te komen hadden ten slotte niet in alle opzichten succes.¹ En een deel van de afgestudeerden van de P.A. Tiele Academie en de GO-opleiding met een diploma kaart- of kaart- en atlasbeheer op zak komt in het beheerdersvak niet aan bod, omdat de zittende beheerders blijkbaar nog steeds plezier in hun werk hebben. Heel begrijpelijk overigens.

Toch is het wellicht nuttig het takenpakket van de kaartbeheerder eens onder de loep te nemen. Daarbij maak ik onderscheid tussen twee soorten van werkzaamheden: ten eerste de taken die direct met het beheer te maken hebben, zoals collectievorming, de ontsluiting van de verzameling en de materiële verzorging en ten tweede de dienstverlening aan het publiek. Tevens zal ik ingaan op de vraag welke van de daarbij vereiste kennis en vaardigheden zo algemeen zijn, dat zij geschikt zijn om in de vorm van een cursus te worden gepresenteerd aan aspirant-beheerders, dan wel als bijscholing aan beheerders-in-functie te worden aangeboden.

Collectievorming

De eerste taak van de kaartbeheerder is zich bezig te houden met de collectievorming. Wat is het geografisch

Tot de taak van de kaartbeheerder behoort veelal ook het meewerken aan de samenstelling van tentoonstellingen. Dit vereist behalve een behoorlijke kennis van de te exposeren documenten ook inzicht in de context waarin deze zijn vervaardigd en het verband waarin zij als informatiebron kunnen worden gebruikt. Foto Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

gebied, wat zijn de onderwerpen waarvan hij kaarten bijeen wil brengen? Uiteraard hangt de omschrijving van het verzamelgebied nauw samen met de aard van de instelling waaraan de kaartenverzameling is verbonden. Een rijks- of gemeentearchief heeft een heel ander soort verzamelgebied dan een geologisch of bodemkundig instituut. In verband met de collectievorming komt ook het verzamelbeleid aan de orde. Hierin wordt vastgelegd waar gedurende een bepaalde periode de accenten worden gelegd ten aanzien van de acquisitie, rekening houdend met de beschikbare geldmiddelen, personeel en ruimte en het in deze periode te verwachten aanbod en gebruik van kaarten. De acquisitiepraktijk tenslotte omvat een complex van vaardigheden waarmee het verzamelbeleid daadwerkelijk kan worden gerealiseerd. Een groot aantal aspecten van collectievorming is algemeen genoeg om in cursusvorm aan adspirant-kaartbeheerders te worden gepresenteerd. Vanzelfsprekend echter spelen ook zeer veel lokale factoren een rol; kennis hier-

van zal de beheerder zich ter plaatse eigen moeten maken.

Voor iedere collectiebeheerder is kennis van beschrijvings- en ontsluitingsmethoden een vereiste. Tot voor betrekkelijke korte tijd had eigenlijk iedere verzameling op dit gebied haar eigen huisregels en nu wordt hiermee veel gewerkt. Langzamerhand komt er echter meer uniformiteit in het beschrijvings- en ontsluitingswerk, wat trouwens in het automatiseringstijdperk een absolute noodzaak is. Uiteraard is het ook voor gebruikers die van verschillende verzamelingen gebruik maken een voordeel als de ontsluitingsystemen daarvan enige overeenkomst met elkaar vertonen. Reguliere opleidingen kunnen dit uniformeringsproces ondersteunen.

Gebruik van de computer bij het collectiebeheer biedt mogelijkheden die in het verleden ondenkbaar leken. Niet alleen wordt het aantal ingangen in de collectie verveelvoudigd en kan er gezocht worden naar combinaties van gegevens, wat in handmatig ontsloten collecties

nauwelijks mogelijk was, maar ook zal het in de toekomst mogelijk zijn om 'on line' de inhoud van andere collecties te raadplegen. Voorwaarde hiervoor is een uniforme manier van beschrijven en toegankelijk maken. Momenteel is deze eenheid nog ver te zoeken en is een veelheid van automatiseringsapparatuur en programmatuur in gebruik die niet aan elkaar kan worden gekoppeld.

In afwachting van de oplossing van laatstgenoemd probleem door de automatiseringsdeskundigen is het zaak de kaartbeheerders al vast enige elementaire kennis bij te brengen van het werken met computers en van de daarbij optredende beschrijvings- en ontsluitingsproblemen. Daardoor kan voorkomen worden dat, als in de toekomst een koppeling van systemen mogelijk wordt, onnodig beschrijvings- en ontsluitingswerk opnieuw moet worden verricht om de koppeling feitelijk te kunnen realiseren. Overigens, ook zolang deze koppeling nog niet verwerkelijkt is of zelfs als een beheerder deze voor zijn collectie onnodig zou vinden, blijft het wenselijk in computers opgeslagen informatie omtrent kaarten en kaartencollecties te kunnen uitwisselen.

Voor het behoud van de collecties dienen de beheerders ook kennis te hebben van conserveringsmaatregelen en restauratietechnieken. Zij moeten weten hoe kaarten bewaard dienen te worden en welke voorzorgen moeten worden genomen om gebruiksschade te beperken. Dit laatste kan bijvoorbeeld geschieden door de bezoeker als regel reproducties in plaats van originele kaarten ter inzage te geven en het raadplegen van originele kaarten slechts in uitzonderingsgevallen toe te staan. Enerzijds is dit voor de gebruiker een nadeel, anderzijds kan een verzameling voor de cliënt overzichtelijker worden doordat alle kaarten met behulp van reproducties in één formaat worden gepresenteerd. Ook bij de conservering heeft de beheerder te maken met lokale omstandigheden, zoals de beschikbare ruimte, de aanwezigheid van een restauratie-atelier enzovoort. De voor doeltreffende conserveringsmaatregelen vereiste kennis is echter algemeen en kan dus door middel van cursussen worden verspreid.

Dienstverlening

De tweede groep van werkzaamheden der collectiebeheerders betreft de dienstverlening aan het publiek. Ook hierbij mogen we bij de beheerder kennis en vaardigheden verwachten, die in iedere collectie toepasbaar is. Zij liggen onder andere op administratief gebied en omvatten verder bijvoorbeeld enige kennis van het auteursrecht, van reproductietechnieken en van de gang van zaken bij het drukken en uitgeven. Ook moet de beheerder weten hoe hij moet reageren op verzoeken om uitleening van kaarten, hetzij voor reproductie-, hetzij voor expositiedoeleinden, welke risico's hieraan zijn verbonden en hoe deze beperkt of vermeden kunnen worden. Naast deze praktische kundigheden moet de kaartbeheerder ook over voldoende kennis beschikken om zijn cliënten op niveau te woord te kunnen staan. Hij moet hun vragen begrijpen en weten of zijn collectie antwoor-

den bevat. Op grond van zijn kennis van de verzameling en van het vak kan hij de cliënt wellicht nieuwe ideeën aanreiken. Ook is het wenselijk dat de beheerder globaal weet wat er in andere collecties in zijn werkveld aanwezig is, zodat hij cliënten eventueel kan doorverwijzen.

Het zal duidelijk zijn dat ook hier weer onderscheid kan worden gemaakt tussen algemene kennis van het vakgebied en specifieke kennis die eigenlijk alleen in de eigen werkomgeving kan worden opgedaan. Ten aanzien van de 'algemene' kennis is het gewettigd zich af te vragen hoe diep deze redelijkerwijs moet gaan om als collectiebeheerder behoorlijk te kunnen functioneren. Ik breng dit nu ter sprake in verband met de dienstverlening, maar in wezen gaat het om dezelfde kennis die ook vereist is bij aspecten als collectievorming en beschrijving en ontsluiting. Naar mijn mening zal toch iedere kaartbeheerder enige kennis moeten hebben van zowel de geschiedenis van de kartografie als van de moderne wijze van kaartvervaardiging. Deze kunnen niet los worden gezien van de doeleinden waarvoor kaarten werden en worden gemaakt. In verband hiermee stuit hij op het onderscheid tussen algemeen-informatieve kaarten en kaarten die voor een specifiek doel zijn gemaakt, de thematische kaarten en hun voorlopers. Kaarten worden overigens ook vaak gebruikt om informatie aan te ontleen die niet direct in verband staat met het vervaardigingsdoel; de kaartbeheerder moet kunnen beoordelen in hoeverre dit mogelijk is. Hij moet weten welke documenten naast kaarten kunnen worden gebruikt en betrouwbaarder inzichten te verwerven. Kortom, rond de kaartenverzameling bestaat een complex van kennis en inzichten op kartografisch, geografisch, historisch, kunst-historisch en maatschappij-wetenschappelijk gebied waarin de kaartbeheerder enigszins thuis moet zijn om op een aanvaardbaar niveau te kunnen functioneren. Hoe hoog dit niveau moet zijn en welke kennis daarvoor minimaal is vereist, is moeilijk objectief vast te stellen. Een discussie waarbij de belanghebbenden zijn betrokken, namelijk de beheerders met hun werkgevers en de gebruikers van de verzamelingen, kan wellicht leiden tot enige overeenstemming hierover in bredere kring.

Opleiding kaartbeheer

Willen we het beheer van ons nationale kaartenbezit - een belangrijk Nederlands cultuurgoed - op een aanvaardbaar peil houden en wetenschappelijke bestudering en gebruik op niveau daarvan mogelijk blijven maken, dan zal er ook voor gezorgd moeten worden dat er een goede opleiding tot kaartbeheerder is. De tot nu toe gebruikelijke inefficiënte manier waarop de beheerders zich met de vereiste kennis moesten toerusten kunnen we ons eigenlijk niet meer permitteren. Een goede beroepsopleiding moet de grondslagen leggen; daarboven zal door de beheerders nog genoeg gestudeerd moeten worden om zich de vereiste lokale kennis eigen te maken en om bij te blijven in de ontwikkelingen in het vak. Van de werkgevers zou dan gevraagd mogen worden, dat zij hun beheerders de gelegenheid geven deze opleiding te volgen en bij voorkomende vacatures zo mogelijk gedi-

plomeerde beheerders aan te stellen. Zij bevorderen daarmee niet alleen een goed beheer van hun collectie, maar helpen ook mee de opleiding in stand te houden. Momenteel is, voorzover mij bekend, de Stichting GO² de enige onderwijsinstelling die een beroepsopleiding voor kaart- en atlasbeheerders verzorgt. De inhoud van deze opleiding wordt besproken en vastgesteld in de 'Opleidingscommissie GO-H', waarin vertegenwoordigers van enkele beroepsorganisaties³ zitting hebben. Daarbij onderhoudt de Opleidingscommissie contact met andere organisaties die gebruikers der verzamelingen vertegenwoordigen en met verwante onderwijsinstellingen.⁴ Dit in de overtuiging dat het alleen zinvol is om een opleiding voor kaart- en atlasbeheerders in stand te houden, als deze gedragen wordt door zowel het collectiewezen als door de gebruikers daarvan.⁵

NOTEN

1. In de jaren 1982 tot 1985 bestond aan de HBO-opleiding voor bibliotheekfunctionarissen, de P.A. Thiele Academie in Den Haag, de mogelijkheid om kaartbeheer als specialisatie te kiezen. Aan de Stichting GO (zie noot 2) is sinds 1987 een opleiding beheer van kaartenverzamelingen en topografisch-historische atlassen verbonden, die inmiddels twee cursussen heeft verzorgd. In 1989 moest de cursus worden afgelast wegens een te gering aantal deelnemers. De opleiding wordt tot dusver voornamelijk gevolgd door reeds in functie zijnde kaart- en atlasbeheerders. Zie P.C.J. van der Krogt, De opleiding kaart- en atlasbeheer GO-H, in: *Kartografisch Tijdschrift*, 14 (1988) 4, p. 49-51 en *Open* 20 (1988) 1, p. 6-9.
2. Stichting Gemeenschappelijke Opleiding voor Archief, Bibliotheek, Documentatie en Informatiebewerking.
3. De Werkgroep Kaartbeheer van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie en de Vereniging 'De Topografisch-historische Atlas'.
4. De GO-cursus Kaart- en Atlasbeheer is opgezet in nauw overleg met de P.A. Thiele Academie en met de Rijks Archiefschool.
5. In september 1990 zal een vernieuwde GO-cursus Kaart- en Atlasbeheer beginnen. Door de modulaire opzet is het voortaan mogelijk bepaalde accenten in de opleiding te leggen of een gedeelte van de hele cursus te volgen. Belangstellenden gelieven contact op te nemen met het bureau van de Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG 's-Gravenhage, tel. 070-351.23.80.

SUMMARY

The map curator. His knowledge and abilities.

The tasks of the map curator cover two areas: the care of his collection (acquisition, cataloguing, conservation etc.) and the service to his clients. In both areas the curator needs specific knowledge, respectively general knowledge of maps and map curatorship and local knowledge (i.e. knowledge concerning his own collection and related topics). In particular the 'general' knowledge can be presented in a course.

Until recently there was no adequate instruction for curators of map collections and comparable documentary collections of drawings, prints and photographs, the so-called topographical-historical atlases (atlas in this context means collection) in the Netherlands. Since a few years however the G.O. Foundation in The Hague (note 2) has a course for map curators and curators of topographic-historical atlases. Since the training of the curators is in the interest of both the owners of the collections and the users of maps, the G.O. aims to discuss the contents and the level of the course with these two groups.

*Laat zoals zovelen ook ùw
Caert-Thresoor inbinden.*

*Keuze uit: linnen,
half-linnen,
leer-linnen.*

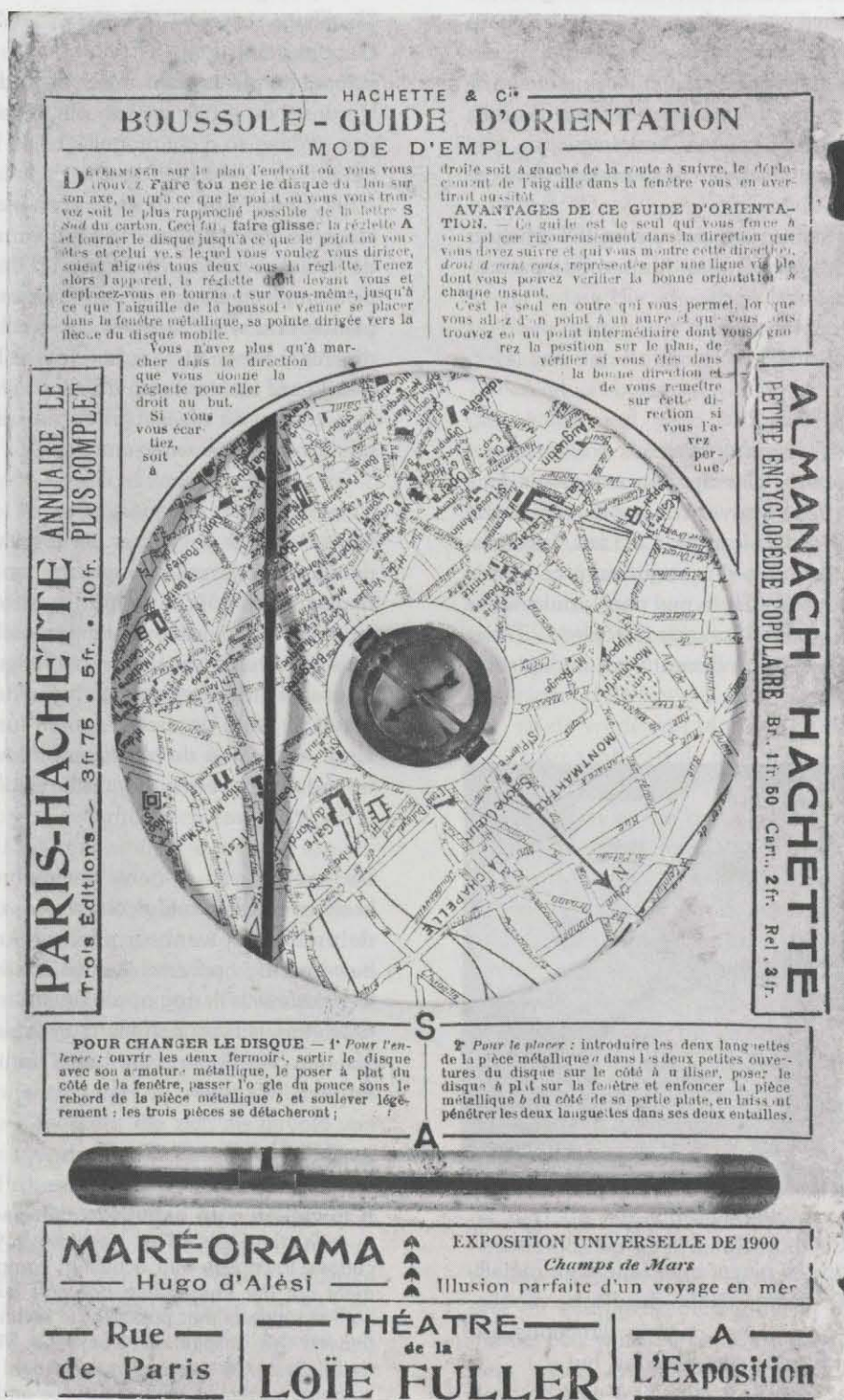
Billijke prijzen. 072-337352.

Een stadsplattegrond met ingebouwd kompas

Bij Hachette & Compagnie te Parijs werd in het jaar 1900, tijdens de wereldtentoonstelling, een merkwaardige stadsplattegrond met een ingebouwd kompas uitgegeven. Deze 'Boussole-guide d'orientation' bestaat uit een plattegrond van Parijs, schaal 1:50 000, verdeeld over drie ronde schijven met een diameter van 9,5 cm, die draaibaar zijn om een as waarop een magneetnaald

in een doosje bevestigd is. De ronde vorm van een kaartblad met een stadsplattegrond is uitzonderlijk en onlogisch, maar voor deze bijzondere vorm is in dit geval een goede reden: de plattegrond moet draaibaar zijn binnen een omlijsting, zoals bij een sterrenkaart.

Bij het bekijken van de afbeelding 2 zal de gedachte opkomen aan een oud astrolabium, zoals dat wat bij de

Afb. 1

astrologen en astronomen gebruikt werd: we zien op de afbeelding 2 de stadsplattegrond in gedemonteerde toestand. Er liggen drie schijven die elk aan de boven- en onderkant een stukje stad bevatten naast de omlijsting waarbinnen ze kunnen draaien (In de 16e-17e eeuwse astrolabia liggen er eveneens drie à zes metalen schijven, tympanen geheten, in een verdiepte metalen omlijsting. Op die schijven staan voor drie à zes verschillende breedten de hoogte- en azithumcirkels gegraveerd). Het is ook denkbaar dat de ontwerper door het in karton uitgevoerde *Astrolabium Catholicum* uit de 16e en 17e eeuw geïnspireerd is want de papieren schijven met hun plattegrond draaien hier ook in een platte kartonnen doos, waarop een scharnierend deksel past. De vergelijking met een oud astrolabium kan nog verder doorgetrokken worden want in plaats van een draaibare alhidade is hier een metalen liniaal aangebracht die evenwijdig aan zichzelf verschuifbaar is. Deze metalen liniaal dient voor de markering van de rechte en kortste weg die een tourist, in het bezit van deze wegwijzer, tussen punt van uitgang en plaats van bestemming wenst af te leggen.

Het gebruik van dit instrument dat we een 'wegwijzer met kompas' genoemd hebben wordt als volgt beschreven: (zie de tekst op het deksel)

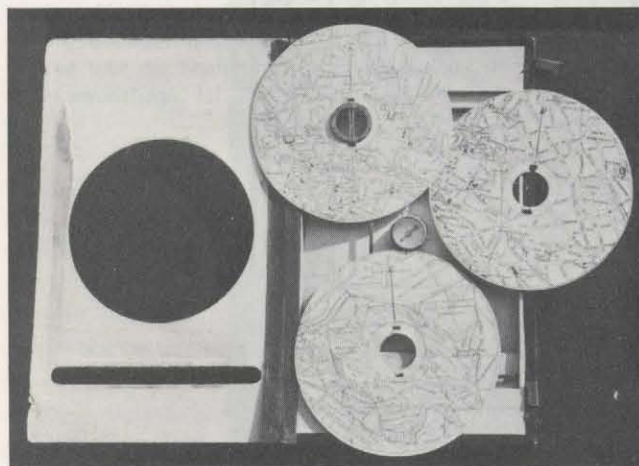
Boussole-Guide d'Orientation.

Hachette & Cie, Paris 1900.

Mode d'emploi

Déterminer sur le plan l'endroit où vous vous trouvez. Faire tourner le disque du plan sur son axe jusqu'à ce que le point où vous vous trouvez soit le plus rapproché possible de la lettre S sud du carton. Ceci fait, faire glisser la réglette A et tourner le disque jusqu'à ce que le point où vous êtes et celui vers lequel vous voulez vous diriger, soient alignés tous deux sous la réglette. Tenez alors l'appareil, la réglette droit devant vous et déplacez-

Afb. 2

vous en tournant sur vous-même, jusqu'à ce que l'aiguille de la boussole vienne se placer dans la fenêtre métallique, sa pointe dirigée vers la flèche du disque mobile. Vous n'avez plus qu'à marcher dans la directions que vous donne la réglette pour aller droit au but.

Si vous vous écartiez, soit à droite soit à gauche de la

route à suivre, de déplacement de l'aiguille dans la fenêtre vous en avertirait aussitôt.

Avantages de ce guide d'orientation

Ce guide est le seul qui vous force à vous placer rigoureusement dans la direction que vous devez suivre et qui vous montre cette direction *droit devant vous*, représentée par une ligne visible dont vous pouvez vérifier la bonne orientation à change instant.

C'est la seul en outre qui vous permet, lorsque vous allez d'un point à l'autre et que vous vous trouvez en un point intermédiaire dont vous ignorez la position sur le plan, de vérifier si vous êtes dans la bonne direction et de vous remettre sur cette direction si vous l'avez perdue.

Vertaling:

Gebruiksaanwijzing

Bepaal de plaats waar u zich bevindt op de plattegrond. Verdraai de schijf met de plattegrond tot dat het punt van uitgang zo dicht mogelijk bij de letter S (zuid) op het deksel ligt. Verschuif daarna de liniaal A en verdraai de schijf tot dat punt van uitgang en plaats van bestemming langs de liniaal liggen. Houdt daarna het instrument met de liniaal recht vooruit vóór u en draai om uw as, totdat de kompasnaald in de richting van de noordpijl op de plattegrond wijst. U hoeft dan slechts in de richting die de liniaal aangeeft naar het doel te lopen. Indien u zich, hetzij naar rechts, hetzij naar links van de te volgen weg begeeft, zal de afwijking van de stand van de kompasnaald u dadelijk waarschuwen.

Voordelen van deze wegwijzer

Dit is de enige wegwijzer die u dwingt om precies in de richting te lopen die u moet volgen en die u in die richting aangeeft vóór u uit, d.m.v. een zichtbare rechte lijn, waarvan u de juiste oriëntering op elk moment kunt controleren. Het is bovendien het enige instrument dat u in staat stelt om, wanneer u zich van de ene naar de andere plaats begeeft, en u zich op een tussengelegen plek bevindt waarvan u de plaats op de kaart niet kent, te controleren of u weer in de juiste richting te begeven indien u die kwijt was.

De nadelen zijn evident: het ontbreken van een uitgebreid overzicht van de gehele stad, de te kleine schaal en de problemen wanneer punt van uitgang en plaats van bestemming op verschillende schijven liggen.

Tenslotte wijs ik nog op de advertentie van het zgn. *Ma-réorama*: 'illusion parfaite d'un voyage en mer'. Zou dat als een voorloper van het 'Omniversum' beschouwd kunnen worden?

SUMMARY

A townplan with a built-in compass

In 1990 the Paris editor Hachette & Compagnie published a curious townplan with a built-in compass. This map/instrument got the French title *Boussole-guide d'orientation*. The author suggests that possibly the inventor, when he made it, derived his inspiration from the 16th or 17th century *Astrolabium Catholicum*. In this article it is described how the compass works, as well as its pros and cons.

De 'Allegorie op de Schilderkunst' van Johannes Vermeer

Op 8 februari 1987 overleed de heer J.T.W. van Bracht. In het laatste deel van zijn leven was hij hoofd studiezaal van de afdeling van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Uit de nalatenschap van Jan van Bracht bereikte ons de tekst van een lezing die hij uitsprak op 9 maart 1984 te Delden ter gelegenheid van de presentatie van het boek *Overijsselsche buitenplaatsen (met atlas) geschreven door H.W.M. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk (Alphen aan den Rijn, 1983)*. De redactie van Caert-Thresoor meent er goed aan te doen deze lezing, in een enigszins bewerkte vorm, als een hommage aan Jan van Bracht te publiceren.

De redactie

In haar boek *The art of describing, Dutch art in the seventeenth century* (1983) zet Svetlana Alpers zich af tegen de Utrechtse school van E. de Jongh, die benadrukt dat sommige schilderijen uit die periode, hoe realistisch de manier van schilderen ook is geweest, een overdrachtelijke betekenis hebben. Hierbij brengt zij de kartografie in het geding; met als sleutelschilderij de 'Allegorie op de Schilderkunst' van Johannes Vermeer van Delft. Dit schilderij, zegt zij, stelt een schilderkunst voor, die in zichzelf de impuls tot in kaart brengen omvat. De schilder, die door Vermeer op de rug is afgebeeld, bevindt zich als een landmeter in dezelfde wereld, die hij afbeeldt. Zij leidt dit alles af uit het feit, dat Vermeer zijn signatuur op de landkaart heeft gezet en dat de kaart bovendien nog in haar titel het woord 'descriptio' bevat. De afgebeelde kaart van de 'Zeventien Provinciën' door Claes Jansz. Visscher, na diens dood in 1652 door zijn zoon Nicolaes herdrukt, is er een uit een grote serie, waarop de Verenigde Provinciën of de Noordelijke Nederlanden alleen worden weergegeven.

Bij het maken van dit soort kaarten, die werden samengesteld uit bestaande kaarten, zoals in dit geval bijvoorbeeld die van de grote waterschappen, kwam er geen landmeter meer aan te pas. Door de uitgevers werd er door middel van opdrachten, allegorische voorstellingen en afbeeldingen van steden aan het kaartbeeld iets toegevoegd, dat uitdrukking geeft aan het politieke of culturele klimaat van die tijd. Zo is de kaart op het schilderij van Vermeer een zinnebeeld van de 'Ware Vrijheid', de Staatse partij van de Regenten, die zich als gevolg van de vorstelijke allures van de Oranjes en door hun verbondenheid met de Protestantse orthodoxie steeds meer gaan afzetten tegen de Oranjeklanten.

In zijn *Historiën* (1642) verwoordde Pieter Cornelisz. Hooft deze denkbeelden in een aan Tacitus geslepen Nederlands, waarbij ze worden opgehangen aan de Vrijheidssrijd, die hij tot 1584 beschreef. Met hoofse bescheidenheid droeg hij zijn werk op aan Frederik Hen-

drik om '(gesproken in Hollandsche bondigheid) de blinkende boekstaven van den gloorrijken naam Uwer Hoogheit, op het voorhoofd deeser dochter van mijn zwak vernuft te prenten'. Ondanks een duidelijke toespeling op de allegorie voor de geschiedenis van Ripa is Hooft deze vleierij door zijn geestverwanten niet in dank afgenomen. En wie kan het hun verwijten, dat zij daarbij over het hoofd hebben gezien, dat Hooft Frederik Hendrik adviseerde deze *Historiën* door zijn zoon, Willem II, te laten lezen, met de bedoeling natuurlijk, dat deze dan zou weten hoe de verhoudingen in de Zeven Provinciën werkelijk lagen en hoe zijn grootvader zich als dienaar van en tezamen met de Staten van die Provincies voor de Ware Vrijheid had ingezet, wanneer men hoort hoe Hooft zich - zij het niet zonder ironie - wendt en keert: 'Doch kruipt 'er eenigh heimelyke hoope onder; dat het graan van grootmoedigh en andere Vorstelijke deughden, 't welk in de schoot deeser Historie steekt indien Uw' Hoogheit verstaan moghte het daaruit de doen raapen, om gezaait te worden in den begaafden geest van den Koninklijken Brudegom, haare zoon misschien ietwes bybrengen zal, tot den overvloedt van den gelukkigen oest, dien zich alle liefhebbers des Vaderlands, zelfs in de lente zyner jeughd, beloven van eenen akker zoo wel gëaard en gebouwt'.

Als Willem II de *Historiën* al heeft gelezen, dan toch met weinig vrucht. In 1650 trok hij op tegen de stad Amsterdam, de machtigste exponent van de Staatse Partij, waar in de vloer van de Burgerzaal in het nieuwe stadhuis de hele wereld aan haar voeten lag. Amsterdam had het gewaagd met de overige stemhebbende steden van Holland de troepen, die zij zelf betaalden, af te danken na de vrede van Munster en daarmee een deel van de 'huismacht' van de Oranjes aan te tasten. De afloop van deze escapade is bekend. De troepen van de Prins verdwaalden op de grote stille heide van het Gooi. De aanslag mislukte smadelijk. En de dood van Willem II nog in dat zelfde jaar werd door de regenten niet betreurd. Het eerste Stadhouderloze Tijdperk begon.

In 1661 betrof het Sint Lucasgilde van Delft haar gildekamer in de Sint Christoffels of Oude Mannenhuys Capelle, die door Van Bleyswijck in 1667 uitvoerig beschreven is. Tegen de grote muur tegenover de ingang bevond zich de open schouw, waarboven in steen gehouwen de namen van de burgemeesters stonden met die van de deken van het gilde en van de zes hoofdmannen. De hele muur was met linnen bespannen waarop in perspectief een triomfboog was geschilderd. 'Aen de rechtersijde van den Steen ofte compartement, daer deze inscriptie op staet, sit de Schilder-konst met paneel en penceelen in de hand. Aen de linkersijde de Proportie ofte de even-gelijckmatigheyt in de bouw-konst, houdende een winckelhaek en passer in de hand, mitsgaders een beeldhouwers-hamer, beduydende de

De Allegorie op de Schilderkunst door Johannes Vermeer (ca. 1672). Het schilderij toont een vrouw in een gestreept jurkje en een zwarte hoed, die op een stoel zit en naar een grote kaart op de muur kijkt. In de achtergrond staat een man in een wit shirt en donkere vest, die een lange pijp en een boek vasthoudt. Het interieur is rijk versierd met een kroonluchter, een tafel met een doek, een stoel en een grote, geplooide gordijn aan de linkerkant.

1. Het schilderij De Allegorie op de Schilderkunst door Johannes Vermeer (ca. 1672).

De Allegorie op de Schilderkunst door Johannes Vermeer (ca. 1672). Het schilderij toont een vrouw in een gestreept jurkje en een zwarte hoed, die op een stoel zit en naar een grote kaart op de muur kijkt. In de achtergrond staat een man in een wit shirt en donkere vest, die een lange pijp en een boek vasthoudt. Het interieur is rijk versierd met een kroonluchter, een tafel met een doek, een stoel en een grote, geplooide gordijn aan de linkerkant.

Beeld-houwerey. Onder haar voeten neerhangende festoenen van allerhande schilderstuych waerbenevens trappen komen om gelijk als tot de voornoemde Triumph-boogh in te gaan waer onder men ziet staen twee metaele beelden, leevens groote, Mercurius en Apollo tegen den anderen over; als mede twee Borst-beelden op de hoeken van de balustrede der trappen: Zeuxis en Artemisia. Dit alles is uyt liefde voor t' Gilde geschildert door Cornelis de Man; gelijk Leonard Bramer voor deselfde prijs het houtte welfsel bestaende in acht vacken insgelijcks beschildert heeft met de seven vrije konsten: voegende voor 't achtste vack de Schilder-konst daerbij.'

Ik heb Van Bleyswijcks beschrijving van de nieuwe Delftse gildekamer daarom zo uitvoerig geciteerd, omdat men zich dan wel moet afvragen of daar nog wel de behoefte bestond aan een derde allegorie van de Schilderkunst, als men bedenkt, dat sommigen het ontstaan van Vermeers schilderij in verband brengen met de inrichting van de nieuwe kamer van het Delftse gilde, waarvan Vermeer bovendien nog enige jaren hoofdman is geweest, en het schilderij daarom dateren in het begin van de jaren zestig. Anderen geven op stilistische gronden de jaren 1665-68 aan. Op grond van de inhoud zou ik mij bij hen willen aansluiten, die het ontstaan aan het einde van de zestiger jaren plaatsen.

In 1666 wordt Willem III op verzoek van zijn grootmoeder Amalia van Solms onder de hoede van de Staten van Holland gesteld en 'Kind van Staat' genoemd, waardoor een einde moet komen aan de invloed van de Stuarts op de opvoeding van de Prins. Een jaar later nemen diezelfde Staten het Eeuwig Edict aan, waarbij het Stadhouderschap, als het laatste relik uit de Tachtigjarige Oorlog aangehouden, wordt afgeschaft en de overige Provincies worden verzocht nooit meer een stadhouder te kiezen als kapitein-generaal. In juli van dat jaar wordt na de glorieijke tocht naar Chatham en de verovering van de Royal Charles in de Vrede van Breda met Stuart Engeland afgerekend. In 1668 op het hoogtepunt van de macht van de Staatse partij van de Ware Vrijheid, dat tot 1670 duurt, verleende Johan de Wit persoonlijk aan Aernout Hooft een octrooi van 15 jaren om de werken van zijn vader, 'die ten deele in 't licht waren gebraght ende ten deel noch stonden uitgegeven worden', te publiceren 'gelyk ook onder hen waren berustende aanmerkelijke verbeteringen ende vermeerderingen van eenige alreets gedrukte werken.'

Was deze Staatse heerlijkheid op zichzelf niet voor een heel bijzonder schilder een ambitieus onderwerp en een mogelijkheid om zijn kunst in haar hoogste uiting, het Historiestuk, te verheerlijken en zichzelf op sublieme en persoonlijke wijze uit te drukken? Is Clio met lauwerkrans, Fama's bazuin en Thucydides dan niet het cliché van de iconoloog Ripa, wiens boek in 1644 ook in een Nederlandse vertaling was verschenen? Heeft Vermeer de *Historiën* van Pieter Cornelisz. Hooft bedoeld, die door een vermeerderde herdruk weer onder de aandacht van het lezerspubliek werden gebracht?

Wijst de kaart van Visscher met haar gezichten op de belangrijkste steden en de hoven van de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden als symbolen van de macht der

Staten niet op het toneel én het doel van de strijd tegen het centralisme van het Spaans Habsburgs bewind, die voor zo ver deze door Hooft wordt beschreven vooral in de Noordelijke Nederlanden werd gestreden, voor welker Generale Staten het voltooide werk hun klassieke epos had moeten zijn?

Wijst de schildersezal met zijn convergerende lijnen niet in die richting?

Suggereert de opvallende plooi in de kaart niet reeds een deling die in de beschreven periode na de val van Antwerpen in 1585 nog niet is voltooid maar zeker wat later reeds wordt beoogd?

Is het toeval, dat in de Oranjestad Breda, die op de plooi eruit springt, Stuart Engeland op de knieën werd gedwongen na het aannemen van het Eeuwig Edict in datzelfde jaar?

Zal op het te schilderen schilderij niet juist het boek de centrale plaats innemen, dat door het Clio-model reeds zo wordt getoond dat het het meest intens het licht reflecteert?

En heeft Hooft niet zelf zijn *Historiën* beschreven als 'dochter van mijn zwak vernuft', 'Haar ongedaane troony beschenen van zoo heldere stralen... en voortkome met een glans van geleen licht op de lippen, die bestaan het blaakende bedrijf der naamhaftige helden, braave blixemen van oorlogh, klare leytsterren van raadt, te verhalen'?

2. Detail van het schilderij *De Allegorie op de Schilderkunst* door Johannes Vermeer: *De muze Clio* (ca. 1672).

En heeft Vermeer dit niet door een lichte wending van het hoofd naar het boek tot uitdrukking gebracht?

Begrijpelijk is het, dat in deze context Vermeer 'de blinkende boekstaven' van Frederik Hendriks naam, waarvan de glans in Staatse ogen door diens vorstelijke ambities en de ambities van zijn zoon - de smadelijke stormloop tegen Amsterdam - danig was aangeslagen, heeft vervangen door Ripa's lauwerkrans en die zoals de kaart te kennen geeft de Staatsen was toegedacht.

Duidt het boek op de tafel op 'de aanmerkelijke verbeteringen ende vermeerderingen van eenige alreets gedrukte werken', die in 1671 nog net voor het 'Rampjaar' zouden verschijnen, waaronder de aanvulling van de Historiën tot en met 1587?

Wijst de bundel in groot oblong formaat op kaarten van linies rond de vesting Holland, op de veldtochten, of op de vierdaagse zeeslag van De Ruyter bij North Foreland, de Tweedaagse bij Duinkerken, die door het eigennuttig optreden van de orangistische Tromp Holland op het verlies van 140 koopvaardijsschepen kwam te staan; op Chatham misschien?

De ogen van Clio lijken een verbinding te leggen met deze voorwerpen van Historie op de tafel, zoals het masker, als schildersinstrument, een relatie met de schilder suggereert.

Wanneer Vermeer, door zijn evenbeeld in een historiserend kostuum te steken zich heeft geïdentificeerd met de geschiedenis, die hij verbeeldend heeft uitgebeeld, dan is het, dunkt mij, geen wonder, dat na Vermeers dood diens vrouw en schoonmoeder alles hebben ondernomen om juist dit schilderij te behouden, toen het door Anthonie van Leeuwenhoeck, als curator, voor het faillissement van Vermeers boedel werd opgeëist. Wellicht is de titel 'De Schilderkunst', waaronder dit schilderij dan in de archiefstukken voorkomt, op zichzelf reeds een mystificatie van de inhoud, die in de jaren na het 'Rampjaar' voor vele Staatsgezinden persoonlijk tot een pijnlijke illusie was geworden, en waardoor het gordijn, dat op het schilderij zo gastvrij voor de beschouwer is opengeschoven, voor ingewijden opengeslagen als een open

boek, als het ware weer voor de inhoud ervan is terug gevallen.

Of, en ik opper dit met schroom, ligt in het feit, dat het te schilderen schilderij door Vermeer onvoltooid is weergegeven die illusie zelf in de loze lauwerkrans?

Dan krijgt het hele schilderij daardoor de verstilde weemoed, waarmee gelijkgezinden thans denken aan het jaar 1968.

Vermeer moet 'de Schilderkunst' in dat geval in of na 1672 geschilderd hebben.

U zult nu ook begrijpen, dat Svetlana Alpers bij haar keuze van 'De Schilderkunst' van Vermeer als sleutelschilderij voor *The Art of Describing, Dutch Art in the seventeenth Century* geen gelukkige hand heeft gehad.

LITERATUUR

Alpers, S., *The Art of Describing. Dutch Art in the Seventeenth Century* - 1983.

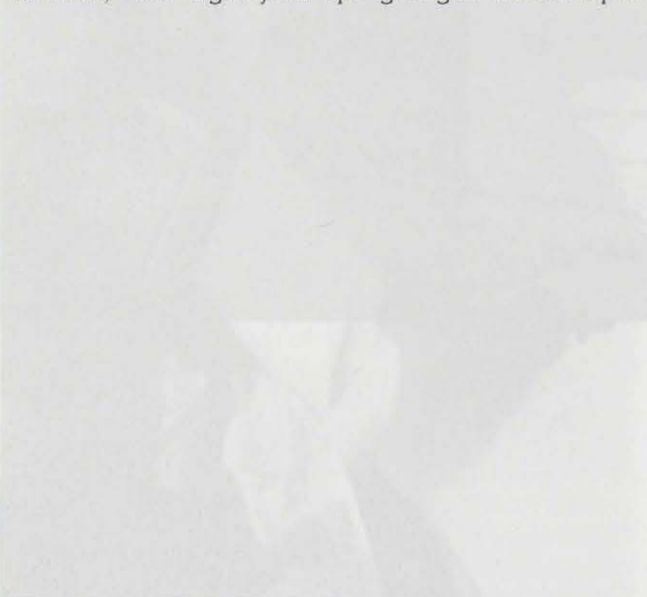
Midema, H., Johannes Vermeer 'Schilderkunst'. - In: *Proef. Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam* (september 1972), p. 68-76.

Welu, J.A. The map in Vermeer's 'Art of Painting' - In: *Imago Mundi* 30(1978) p. 9-30.

SUMMARY

The 'Allegorie op de Schilderkunst' (Allegory on the art of painting) by Johannes Vermeer.

In 1983 Svetlana Alpers published the book *The Art of Describing*. In this book the painting *De Allegorie op de Schilderkunst* (the Allegory on the Art of Painting) of Johannes Vermeer takes a central place. The painting shows the map of the XVII Provinces by Claes Jansz. Visscher. This article is a reaction to the vision of Alpers. In particular, the author criticizes Alpers in her denial of a relationship between the painting and the political events in the Netherlands in the third quarter of the seventeenth century. It emphasizes the symbolic significance of the map that was painted. This is illustrated on the basis of several examples. The conclusion is that this painting was a very unfortunate choice to function as a general example of the way the seventeenth century painters worked.

3. De Allegorie op de Schilderkunst, De Allegorie op de Schilderkunst, door Johannes Vermeer, De museum De Staat, 1672-1678.

Besprekingen

Kaarten met geschiedenis 1550-1800; een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis onder redactie van D. de Vries - 123 p. - ISBN 90-6194-377-9. - Prijs f 45,-.

In een met zorg ingerichte expositie in het Haags Museon is voor het eerst, 117 jaar na de schenking aan de Leidse Universiteit, een deel van de manuscriptkaarten van Nederlands meest beroemde kaarten-collectie, de Collectie Bodel Nijenhuis, aan het brede publiek getoond.

In het eerste opstel van de catalogus geeft D. de Vries, de conservator van de collectie, een overzicht van de levensloop van de verzamelaar Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) en diens motivatie tot het samenbrengen van deze collectie. Het was vooral de relatie die de kaart heeft met de geschiedenis, het verband tussen kaart en de aanleiding tot de vervaardiging ervan, die de grote interesse van Bodel Nijenhuis had. Dit uitgangspunt was dan ook het thema van de tentoonstelling.

In zijn inleiding geeft De Vries enkele nieuwe feiten over de collectioneur en diens verzameling. Hoewel het artikel afgewogen en zorgvuldig genoemd mag worden, is het naar mijn smaak wat aan de korte kant. Zo wordt van zijn belangrijke contacten met de Friese archivaris Eekhoff slechts eenmaal kort gewag gemaakt en de publikaties van Bodel Nijenhuis verdienen in een dergelijk overzicht meer aandacht. Het is natuurlijk enerzijds de vraag, of er in een tentoonstellings-catalogus een uitgebreide biografie van de verzamelaar thuishoort, anderzijds zou de verschijning van de catalogus een kans bij uitstek zijn geweest, in breder verband op deze, voor de historische kartografie zo belangrijke figuur, in te gaan. Zeker zou een beschrijving van de collectie zelf hier mijns inziens op zijn plaats zijn geweest. Hopelijk hebben we dit nog van De Vries te goed. Niet-tegenstaande deze kritiek geeft het gebodene toch een goed overzicht over de figuur en de collectie Bodel Nijenhuis.

In een, voor mij althans zeer moeilijk leesbaar Nederlands, wordt door de Leuvense hoogleraar E. van Mingroot een belangwekkende en fundamentele verhandeling gegeven over 'De oude kaart als historische bron'. De schrijver heeft hier, terecht, de kans aangegrepen zijn ideeën uit te werken, die hij reeds eerder (in *Limburg in kaart en prent*, 1985) in een eenvoudiger versie uiteenzette. Deze versie heeft een vernietigende kritiek ontlokt (*Caert-Thresoor* 6 (1987) nr. 2, pp. 27-28), onlangs door hem en Van Erven gepareerd (*ibid.* 8 (1989) nr. 1, pp. 15-16).

De schrijver betoogt dat de historische kaart, naast een aantal andere bronnen, een belangrijk uitgangspunt kan zijn voor een aantal wetenschappen, waaronder de geschiedenis en met name de historische geografie. Hij geeft een aanzet tot een verdeling van de verschillende soorten onder de topografische kaarten in diverse categorieën. Voor het gebruik als historische informatiebron moet de kaart nog aan een aantal kritische voorwaarden voldoen, voordat men deze kan inpassen in het historisch onderzoek. Van Mingroot geeft van een aantal van deze criteria een andere omschrijving, waarin onder meer de herkomst, echtheid, de originaliteit, de interpretatie en de geloofwaardigheid aan een kritische studie moet worden blootgesteld, waarna tenslotte de mate van betrouwbaarheid van de kaart moet worden kunnen vastgesteld. Hierna kan deze met min of meer gezag worden ingeschakeld bij het onderzoek door de historicus.

De historicus professor Huussen uit Groningen gaat dieper in op een van de door Van Mingroot bedoelde categorieën kaarten. Onder de titel 'Polemische kaarten' behandelt hij de proceskaarten met de hieraan verbonden problematiek, ook ten

aanzien van de interpretatie door de gebruiker, die hier zeker niet zonder bronnenstudie van gebruik mag maken. Aan de hand van een drietal 16de-eeuwse manuscriptkaarten uit de Collectie Bodel Nijenhuis, alle betrekking hebbend op de Zuid-hollandse Waard wordt deze problematiek toegelicht.

Het belangrijkste deel tenslotte, de eigenlijke catalogus van de kaarten, werd samengesteld door de met recht trotse beheerder van de unieke collectie, D. de Vries. De 89 tentoongestelde manuscriptkaarten zijn ingedeeld in enkele rubrieken zoals polder- en rivierkaarten, militaire kaarten, zee- en stedekaarten, buitenplaatsen. Niet alleen de kartobibliografische gegevens zijn vermeld, ook is beschreven met welk doel de kaart werd vervaardigd. Wie zelf wel eens onderzoek naar een bepaalde kaart heeft verricht zal zich met ontzag realiseren, hoeveel werk en energie is gestoken in het onderzoek naar zo'n 90 kaarten met hun historische achtergrond.

H.P. Deys.

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat: de kaarten- en atlassen-drukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw / onder red. van P. van den Brink en J. Werner - Utrecht: HES Uitgevers B.V., 1989. - 112 p. - ISBN 90-6194-387-6. - Prijs f 42,50.

Deze catalogus is verschenen bij de gelijknamige tentoonstelling die deze zomer in het Amsterdam Historisch museum werd gehouden waaraan 20 Nederlandse en 6 buitenlandse bruikleengevers hun bijdragen leverden.

Het boek is meer dan een catalogus in de zin van een overzicht van tentoongestelde werken alleen. Het catalogusgedeelte omvat 27 pagina's van het in totaal 112 pagina's omvattende boek. De gekozen opzet heeft geleid tot een gevarieerd geheel dat interessante informatie biedt voor zowel de leek als de kenner op het gebied van de kartografie.

De publikatie begint met een overzicht van 'Regelmatig voorkomende begrippen': 89 items met kartografische termen en (Latijnse) uitdrukkingen die vaak op kaarten voorkomen. Jammer dat daarin enkele fouten voorkomen (o.a. legende i.p.v. legenda, fatice i.p.v. factise).

De eerste bijdrage van Günter Schilder geeft een overzicht van de Amsterdamse kaarten- en atlassenuitgeverij. Hij verklaart hierin ook de titel van de tentoonstelling. In allerlei varianten namelijk komt de mededeling 'Ghesneden en ghedrukt inde Kalverstrat' voor in de impressa van 17de en 18de-eeuwse kaarten van Amsterdamse uitgevers. Als impulsen voor de snelle opkomst van de Amsterdamse kartografie noemt hij de handels- en ontdekkingsreizen, de oorlog met Spanje, het veranderend landschap (polderkaarten?) en de Zuidnederlandse immigranten.

In het volgende artikel belicht Ben Speet de geschiedenis van Amsterdam. De stadsuitbreidingen, de relatie met het omringende platteland en de handelssituatie komen aan de orde. Zijn verhaal over de stadsuitbreidingen zou gemakkelijker te volgen zijn wanneer er een toelichtende kaart bij was opgenomen.

Elisabeth van Blankenstein en Adrienne Koenheim hebben in hun bijdrage getiteld 'Kaartmakers- en -uitgevers' biografische informatie opgenomen over een aantal belangrijke kartografen zoals Cornelis Claesz., Hondius, de familie Blaeu en Claes Jansz. Visscher. Hieraan voorafgaand laten zij in tabelvorm de herkomst van in Amsterdam werkzame kartografen en kaartuitgevers tussen 1501 en 1700 zien en in kaartvorm het aantal

wereldkaarten dat in de periode 1472-1700 per produktiecentrum in Europa werd gepubliceerd.

Vervolgens bespreekt Paul van den Brink de produktie, distributie en het gebruik van kaarten en atlassen. Het landmeten, graveren, drukken en inkleuren van kaarten en het ontstaan van verzamelatlanten zijn onderwerpen uit dit hoofdstuk. Waar in deze catalogus veel termen worden uitgelegd, is alleen het noemen van de 'Académie' een beetje karig als de aandacht gevestigd wordt op de ontwikkeling in de Franse kartografie. Het laatste artikel, van Paul van den Brink en Jan Werner, is getiteld: 'Wat boden de Amsterdamse Kaartuitgevers?' Zowel de vorm (kaarten, (zee)atlanten, globes) als de inhoud (welke gebieden werden er afgebeeld) van de kartografische documenten worden besproken. Aan het slot van de publikatie is een adreslijst van in het kartografisch bedrijf te Amsterdam werkzame personen (vóór 1800) opgenomen. Een dergelijke lijst past prima in deze catalogus, maar roept tevens vragen op m.b.t. de verantwoording hiervan. Hierop wordt elders in dit nummer van *Caert-Thresoor* ingegaan.

Als geheel geeft deze catalogus vanuit verschillende gezichtshoeken een duidelijk inzicht op het kartografisch bedrijf in Amsterdam in het verleden. Een nadeel van deze opzet, met bijdragen van verschillende auteurs, is echter dat veel zaken en personen, - zij het in andere bewoordingen -, bij herhaling beschreven worden. Dat is aan één kant niet erg, maar aan de andere kant weet je na lezing niet meer waar je wat gelezen hebt. Een register op zaken en personen zou uitkomst kunnen bieden, maar misschien is dat binnen dit kader te veel gevraagd.

De catalogus ziet er goed verzorgd uit, bevat op bijna elk pagina één of meer duidelijke illustraties, waarvan er vier in kleur. Het belang van Amsterdam als kartografisch centrum blijkt overduidelijk. De auteurs gaan echter niet in op de zeldzaamheid/uniciteit van wat er bewaard is gebleven, hetgeen voor de doorsnee tentoonstellingsbezoeker zeker interessant zou kunnen zijn. In sommige gevallen zou ons dat met nog meer respect naar deze kartografische erfenis doen kijken.

Lida Ruitinga

'In de Gekroonde Lootsman'; het kaarten-, boekuitgevers en instrumentenmakershuis Van Keulen 1680-1885 / onder red. van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzner Bruyns [en] E.K. Spits; inl. [door] C. Koeman. - Utrecht: HES Uitgevers B.V., 1989. - 104 p. - ISBN 90-6194-397-3. - Prijs f 42,50.

Kaarten. Al heel lang een onmisbaar hulpmiddel van de mens bij het zich scheppen van een beeld van de wereld waarop hij woont, werkt en reist - over land maar vooral ook over zee. Mij beperkend tot de zeekaarten: hoe belangrijk was - en is - het niet voor de zeeman om een nauwkeurig idee te hebben van de afstanden tussen veilige havens? of om te weten waar de toch al nooit veilige route over zee nog eens extra gevaarlijk wordt gemaakt door banken en riffen? of hoe het land rond een havenplaats er vanuit zee uitziet?

In een jaar waarin door vier musea in Den Haag en Amsterdam het cultuurverschijnsel 'kaart' vanuit verschillende gezichtshoeken werd benaderd, kreeg ook de zeekaart aandacht. Het Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum' in Amsterdam richtte met een tentoonstelling in 1989 het zoeklicht op een fameuze Nederlandse producent van kaarten en andere navigatiehulpmiddelen voor de zeevaart: het uitgevershuis Van Keulen. De firma werd door door Johan van Keulen in 1681 gevestigd vlakbij het IJ in Amsterdam, in de Nieuwe Brugsteeg. Johans zoon Gerard maakte het bedrijf tot de houder van het monopolie op het gebied van de produktie van maritieme kaarten en instrumenten. In 1743 wist hij de functie van officiële kaartmaker te verwerven bij die andere houder van een monopolie in de Republiek, de Verenigde Oostindische Compagnie. De expositie over het wel en wee van de firma Van Keulen in

de 18de en de 19de eeuw ging vergezeld van de bovengenoemde, degelijk uitgevoerde en ruim geïllustreerde publikatie. Na een inleiding door de nestor van de Nederlandse historische kartografie, prof. C. Koeman, belicht een aantal in hun vak doorknede auteurs de verschillende kanten van een bedrijf, dat tot het eind van de 18de eeuw nauwelijks concurrentie kende op de steeds maar meer navigatie-hulpmiddelen vragende markt in Nederland en in andere Westeuropese landen.

M. Kok geeft een overzicht van de verschillende kartografische produkten die de opeenvolgende firmanten Van Keulen op de markt brachten: kleinschalige overzeilers, grootschalige gedetailleerde kaarten die het veilig aanlopen van havens mogelijk maakten, zeemansgidsen met in woord en beeld kustopdoeningen, routebeschrijvingen enz. De kaartproduktie van de Van Keulens dekte het geheel door Nederlandse zeelui bevaren gebied. De Van Keulens maakten bij de produktie van hun kaarten gebruik van deskundigen buiten de firma, de wiskundige en landmeter Claas Jansz. Vooght bijvoorbeeld en examinator van VOC-stuurlieden in Amsterdam, Jan de Marre. Ná 1730 geeft de firma Van Keulen voornamelijk bijgewerkte versies van eerdere produkten uit, de verwerking van moderne hydrografische bevindingen in hun kaarten vindt nauwelijks plaats; het gevolg is, dat concurrerende kaartproducenten uit met name Engeland en Frankrijk een steeds groter deel van de markt overnemen.

C.A. Davids belicht een ander deel van de nautische produktie van de firma Van Keulen: leerboeken voor de stuurmanskunst. Van ca 1750-1865 moest elke zeevarende zijn schreden naar de Nieuwe Brugsteeg richten, indien hij een handboek wilde aanschaffen dat hem wegwijst zou maken op het terrein van de navigatie; Claes Hendricksz. Gietermaker, Pybo Steenstra, Cornelis Douwes, Jacob Swart waren auteurs van zulke boeken. Regelmatig werden nieuwe verfijnde rekenmethoden en nieuwe astronomische inzichten in de uitgaven verwerkt. Een steeds nauwkeuriger navigatie werd daardoor mogelijk. Niet de kwaliteit van deze kant van het assortiment van de firma Van Keulen was de oorzaak van de teloorgang van de firma, maar de sterk dalende belangstelling voor de uitgaven als gevolg van de inkrimping van de Nederlandse zeevarende bedrijvigheid. Navigatie-instrumenten behoorden eveneens tot het verkoop-aanbod van de firma Van Keulen: jacobsstaven, (Davis)kwadranten, rekenlinialen, enz. W.F.J. Mörzner Bruyns geeft in zijn bijdrage aan 'In de Gekroonde Lootsman' een overzicht van de produktie van de Van Keulens op dit gebied. Die is klein te noemen, toont de auteur aan.

De bundel besluit met een catalogus van de expositie in het Amsterdamse scheepvaartmuseum en met een opgave van door de auteurs belangrijk geachte literatuur over de verschillende onderwerpen. Daarvoor geven W.C. Crama en A.C.J. Vermeulen een summier overzicht van de 19de-eeuwse activiteiten van het al ruim een eeuw kaarten, navigatie-handboeken en nautische instrumenten producerende bedrijf, dat toen de naam droeg: Weduwe G. Hulst van Keulen, en dat nog steeds gevestigd was in het in 1680 betrokken pand. Jacob Swart, deskundige en produktief auteur op het terrein van de stuurmanskunst bepaalde tussen 1828 en 1866 het gezicht van de firma Van Keulen. Zijn zoon, Jacob jr., die de leiding van het bedrijf in 1866 overnam kreeg te maken met een aanzienlijk inkrimping van de maritieme arbeidsmarkt. In 1885 hield de firma Van Keulen op te bestaan, de inventaris van het pand aan de Nieuwe Brugsteeg inclusief alle boeken en kaarten werden geveild.

L.M. Akveld

Kunst in kaart: decoratieve aspecten van de cartografie / C. Bosters ... [et al.]; eindred. J.F. Heijbroek en M. Schapellouman - Utrecht: HES Uitgevers B.V., 1989. - 131 p. ISBN 90-6194-407-4. - Prijs f 45,-.

Historische kartografie en kunstgeschiedenis zijn twee disciplines die tot voor kort mijlenver uit elkaar lagen. Het is dan ook

niet verwonderlijk dat de kunsthistorische aspecten van oude kaarten pas in de belangstelling zijn komen te staan in het laatste decennium, een tijd waarin veel wetenschappers bewust de grenzen van hun vakgebied hebben verlegd. Dat oude kaarten vaak uitbundig gedecoreerd zijn was uiteraard al lang bekend. Pas recentelijk echter hebben kartografen en kunsthistorici hun onderzoekgebied uitgebreid naar deze letterlijke randverschijnselen van de kartografie. Dat daarmee een voorlopig nog niet uitgeputte bron van onderzoek is aangeboord, blijkt uit de tentoonstelling die van 24 juni t/m 10 september 1989 in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam werd gehouden. De makers van de tentoonstelling streefden er naar de kaartdecoraties uit zoveel mogelijk invalshoeken te belichten. Deze invalshoeken komen ook uitgebreid aan bod in het begeleidende hier besproken boek. Het is geen catalogus in de strikte zin; zo ontbreekt een lijst van tentoongestelde werken, al zijn ze bijna allemaal wel als illustratie opgenomen.

In het eerste hoofdstuk komt al veel aan de orde. De vrij schaarse bronnen, boedelinventarissen en contemporaine interieurafbeeldingen, tonen aan dat rijk gedecoreerde kaarten dikwijls als wandversiering dienst deden. Illustratief daarbij is dat een uitgever als Nicolaes Visscher kaarten te koop aanbod met of zonder 'Cieraat-bladen', vaak nog met een enige keuze in de onderwerpen. Zelden is er zicht te krijgen op de complexe relatie tussen opdrachtgever, uitgever, landmeter, kunstenaars voor het ontwerpen van de decoratie, plaatsnijders en het kostenaspect. Twee tot in de details bekende en in het boek besproken voorbeelden vullen deze lacune echter ruimschoots: de Kaert Figuratief van de stad Delft (1675-1678) en de kaart van Delfland (1708-1712). Hoezeer ook hier de opdrachtgever belang hechtte aan de sierwaarde van de kaart, blijkt uit het feit dat de ontwerper van de decoraties voor eerstgenoemde kaart ruim driemaal zoveel kreeg uitbetaald als de kaarttekenaar. Het tweede hoofdstuk behandelt prenten als bron voor het decoreren van kaarten. De voorbeelden zeggen niet alleen veel over de werkwijze van ontwerpers en uitgevers maar evenzeer over de speurzin van schrijvers en samenstellers van de catalogus. Ontleningen aan bestaande prenten zijn een bekend verschijnsel in de kunstgeschiedenis. Prentenhandelaren boden prenten te koop aan als voorbeelden voor kunstenaars en ambachtslieden. Soms werden de voorbeelden exact gekopieerd, dikwijls echter alleen maar gedeeltelijk gebruikt. Juist bij het traceren van deze laatste gevallen moet heel veel werk verzet zijn: zo blijken bijvoorbeeld twee putti op stelten op een wereldkaart, uitgegeven door Jodocus Hondius, ontleend te zijn aan een detail van een prent van Albrecht Dürer; een cartouche op een bij Ortelius uitgegeven kaart van IJsland is de onderhelft van een door Vredeman de Vries ontworpen cartouche; in het boek zijn nog vele andere dergelijke voorbeelden te vinden. Meestal maakten de decoratieontwerpers gebruik van Nederlandse 16de- en vroeg 17de-eeuwse grafiek, waarbij naast werk van andere kunstenaars vooral de prenten naar Hendrick Goltzius en Hans Vredeman de Vries telkens weer opduiken. De onderwerpen van de decoraties waren meestal redelijk tot goed aan het onderwerp van de kaart aangepast: de 4 elementen, de 4 seizoenen, de 4 werelddelen, de 7 planeten, vertegenwoordigers van vreemde volkeren treffen we op wereldkaarten aan; stadsgezichten en klederdrachten op kaarten van afzonderlijke landen of streken; de hoofdrolspelers in de 80-jarige Oorlog op kaarten in de vorm van de Leo Belgicus. Het hoofdstuk is opgezet als een uitgebreide chronologische maar zeker niet uitputtende opsomming van kaarten met hun ontstaansgeschiedenis, inclusief de bronnen van de erop voorkomende decoraties. Daardoor leest het wat moeizaam en leent zich het best voor afzonderlijke bestudering van de genoemde voorbeelden.

Vlotter leest het derde hoofdstuk, over ontwerptekeningen voor kaartdecoraties in de 17de eeuw. Er wordt werk van acht kunstenaars besproken die met elkaar de gehele 17de-eeuw beslaan, van David Vinckeboons tot en met Philip Tiedeman. Veel tekeningen zijn verdwenen; ze zijn door de graveurs 'opgebruikt', later verloren gegaan of (nog) niet als zodanig herkend. Toch geeft het boek heel wat voorbeelden, uit musea en

particuliere verzamelingen over de hele wereld bijeen gezocht. Meer nog dan prentvoorbeelden blijkt dat sommige kunstenaars als Vinckeboons en Tiedeman, zeer hun best deden om de iconografie van hun decoratie aan te passen aan het onderwerp van de kaart. Anderen daarentegen, als Nicolaes Berchem en Gerard Lairese, leverden vaak werk af dat volstrekt algemeen en inwisselbaar is, soms tot duidelijk ongenoegen van de opdrachtgever, zoals op p. 86 te lezen staat. Eén aanvulling wil ik doen bij een op p. 84 vermelde, bij Frederik de Wit uitgegeven kaart van Amsterdam. De ontwerpen van Adriaen van de Velde van de 4 werelddelen zijn niet eenmalig hergebruikt door Johannes de Ram, maar ook door dezelfde uitgever voor een latere kaart en voor verschillende bijgewerkte heruitgaven van de kaart van De Wit door Jacobus de la Feuille.

Het laatste hoofdstuk behandelt het nog nauwelijks onderzochte terrein van de kaartkleurders, hun werkwijze en de door hen gebruikte materialen. De boeiende verhandeling over receptenboeken (waarin onder meer werd beschreven hoe bepaalde kleurstoffen bereid moesten worden) en verlichterijkunstboeken (waarin de techniek van het kleuren en het kleurgebruik aan de orde kwamen) doet verlangen naar een uitvoeriger publicatie over dit onderwerp. Hoeveel waarde werd gehecht aan gekleurde kaarten blijkt uit het feit dat de Antwerpse uitgever Plantijn voor een gekleurde kaart ongeveer het dubbele rekende van een ongekleurd exemplaar. Over de kaartkleurders zelf zijn bijzonder weinig gegevens voorhanden; toch komen we in dit hoofdstuk veel over enkelen van hen en over hun werkwijze te weten. 'Caertafsetter' of 'verlichter' was pas sinds het midden van de 16de eeuw een zelfstandig beroep; daarvoor waren het vooral schilders die zich met dit werk bezig hielden. De schilder Antonie van den Wyngaerde maakte niet alleen, zoals op p. 111 vermeld, vogelvluchtgezichten van steden in de Nederlanden, van Londen en Rome, maar ook van Spaanse steden. Deze laatste, met de bijbehorende literatuur, mis ik hier; de overheid, als opdrachtgever vermeld, mogen we nader preciseren als koning Philips II.

Tot slot een paar algemene kritische opmerkingen bij dit verder geslaagde boek. Het ontbreken van een register leidt tot veel onnodig geblader. Niet alle lezers zullen gemakkelijk toegang hebben tot kunstenaarslexica of lexica van kaartmakers; het ontbreken bij vrijwel alle personen van geboorte- en sterfjaren is daarom een gemis. Het zoeken naar kleine, aan prenten ontleende, details op kaarten was op de tentoonstelling al niet altijd even makkelijk. Vooral de grote wereldkaarten zijn in het boek nu dermate verkleind, dat de betreffende details vaak nauwelijks meer te herkennen zijn. Ongetwijfeld heeft het kostenaspect het niet mogelijk gemaakt dit toch al zo rijk geïllustreerde boek van nog meer afbeeldingen (gehele kaart, detail en voorbeeld) te voorzien.

A.W. Gerlagh

The History of Cartography: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean / Edited by J.B. Harley and David Woodward. - Chicago/London: The University of Chicago Press, 1987. - 599 pp.: 40 ill. in kleurenkatern en 292 ill. in z/w; 28,5 x 22,5 cm. - 119,95 Dollar. - ISBN 0-226-31633-5 (v. 1). - Te bestellen bij The University of Chicago Press, 126 Buckingham Palace Road, London SW1W 9SA.

Ongeveer 15 jaar geleden werden de eerste plannen gemaakt voor een bijzonder ambitieus project. Een algemene *History of Cartography* diende te verschijnen. Benadrukt moet worden dat het de bedoeling was een wereldomvattende geschiedenis van de kartografie uit te geven. De geplande delen zijn:
Deel 1: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean.
Deel 2: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies.

Deel 3: Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies.

Deel 4: Cartography in the Age of Renaissance and discovery.

Deel 5: Cartography in the Age of Science, Enlightenment, and Expansion.

Deel 6: Cartography in the Nineteenth century.

Deel 7: Cartography in the Twentieth century.

Aanvankelijk werden vijf delen gepland. Tot het uitgeven van een extra zesde deel over de Oude Aziatische kartografie werd pas in een later stadium besloten. Zeer recentelijk werd besloten dit deel nogmaals op te splitsen. Hoogst waarschijnlijk hebben de uitgevers zich verkeken op de, met name in Azië, voorradige hoeveelheid kennis over dit onderwerp. Het uitgebreid behandelen van de Aziatische kartografie is een logisch uitvloeisel van de kritiek die J.B. Harley in het eerste hoofdstuk geeft op de naar zijn mening, tot op heden, altijd sterk eurocentrisch gerichte beoefening van de geschiedenis van de kartografie.

Het valt op dat er noch in de titel van een van de geplande delen, noch in de inhoudsopgave van deel 1 een verwijzing gedaan wordt naar de vroegste kartografische produkten buiten Europa en Noord-Afrika. Van de overige delen kunnen we dit eveneens amper verwachten: de delen 2 en 3 omdat ze zich tot Azië beperken, de overige delen omdat ze toegespitst worden op de zestiende tot en met de twintigste eeuw. Heel summier wordt in de inleiding bij *Part one* (zie verderop) het bestaan van hele vroege kaarten buiten Europa/Noord-Afrika/Azië aangestipt. Een en ander heeft tot gevolg dat in de inhoudsopgave van *The History* niet terug te vinden is welke kartografische prestaties verricht werden door oude culturen in bijvoorbeeld zuid- en midden-Amerika in de prehistorie, oudheid of middeleeuwen.

In het voorwoord, geschreven door Harley en Woodward (*Preface*, p. xv-xxi), wordt aangegeven dat zij streven naar een nieuwe benadering van de geschiedenis van de kartografie. Zij pleiten ervoor om het vak breder te zien dan tot op heden gangbaar is. Een onderwerp dat aandacht verdient binnen het vak is bijvoorbeeld het onderzoek naar sociale aspecten die een gevolg waren van kartografische ontwikkelingen, eraan vooraf gingen, of ze begeleidden. Een en ander wordt verder uitgewerkt in het eerste hoofdstuk geschreven door Harley (*The Map and the Development of the History of Cartography*, pp. 1-42). Harley zegt te willen afstappen van de beoefening van het vak 'oude stijl'. Deze stijl omschrijft hij als het bestuderen en identificeren van die kaarten die voor andere wetenschappen - b.v. geografie - van belang zijn, dan wel met het zoeken naar unieke exemplaren. Hij pleit ervoor het vak te benaderen volgens meer methodisch geformuleerde uitgangspunten. Pas dan kan de geschiedenis van de kartografie uitgroeien van een wetenschap met een ondersteunende, c.q. dienende functie, tot een wetenschap die inhoudelijk en theoretisch de vergelijking met andere wetenschappen kan doorstaan. Om te kunnen komen tot deze meer academische benadering van ons

vak voldoen volgens de auteurs van het voorwoord de bestaande definities van het begrip kaart niet. Zij definiëren dit begrip als: *maps are graphic representations that facilitate a spatial understanding of things, concepts, conditions, processes, or events in the human world*. Deze definitie, gekoppeld aan een vernieuwd conceptueel begrip met betrekking tot het vak, is het uitgangspunt voor alle hoofdstukken die volgen. De twee inleidende teksten zijn m.i. bijzonder goed onderbouwd en zetten zeer tot nadenken aan.

Na deze theoretische inleiding volgen drie delen. Achtereenvolgens zijn dit: I. *Cartography in Prehistoric Europe and the Mediterranean*, (p. 43-101), II. *Cartography in Ancient Europe and the Mediterranean* (p. 102-279) en III. *Cartography in Medieval Europe and the Mediterranean* (p. 281-509).

Elk deel is weer opgesplitst in hoofdstukken die geschreven zijn door aangezochte auteurs. De hoofdstukken behandelen onder andere prehistorische kartografie, de vroegste kartografie van het midden-oosten, van Egypte en Griekenland, de Romeinse en Byzantijnse kartografie, Middeleeuwse kartografie. De auteurs die bijdroegen zijn: Deel I: Catherine Delano Smith (geografe) en G. Malcolm Lewis (geograaf), Deel II: O.A.W. Dilke (latinist), A.R. Millard (lector hebreeuwse en semitische talen), A.F. Shore (egyptoloog) en Germaine Aujac (universiteit van Toulouse-Le Mirail) en Deel III: P.D.A. Harvey (medievist), David Woodward (geograaf), Tony Campbell (kaartbeheerder van de British Library). Tot slot schrijven J.B. Harley (geograaf) en David Woodward samen een concluderend hoofdstuk. Zonder een enkele bijdrage uit te sluiten mag gesteld worden dat de verschillende schrijvers, voor zover dit nog niet het geval was, op het terrein van de geschiedenis van de kartografie, hun sporen verdiend hebben. Ik heb het vermoeden dat Harley en Woodward, in hun functie van eindredacteuren, de auteurs hierbij van aanwijzingen en voorschriften voorzien hebben om de benadering van het vak die zij wenselijk achtten, zoveel mogelijk verwoord te krijgen. Daarnaast zijn er ook duidelijke stijlverschillen te zien. Ter illustratie: O.A.W. Dilke en Tony Campbell schrijven beiden bijzonder gedetailleerd. Tegelijkertijd komt men al lezend tot de conclusie dat Dilke geen oorspronkelijk kartografische achtergrond heeft, terwijl Campbell ongeveer zijn hele carrière met niets anders dan kaarten bezig geweest moet zijn. Toch is een dergelijk verschil van ondergeschikt belang. Aan de kwalitatieve inhoud van de teksten lijkt niets aan te merken zijn en vrijwel alles wordt met een uitgebreid notenapparaat verantwoord. Achterin het boek treffen we een bibliografische index aan van maar liefst 45 pagina's - waarbij nog vermeld wordt dat alleen de meest relevante gebruikte werken werden opgenomen - en tot slot een zaken- en persoonsregister (40 pp.).

Mijn conclusie is dat het een bijzonder veelbelovend eerste deel is van een standaardwerk dat zijn evenknie niet gauw zal vinden.

Marc Hameleers

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek zenden aan het redactiesecretariaat.

'Een adreslijst van werkenden in het kartografisch bedrijf te Amsterdam voor 1800'

Wie in het themanummer van *Caert-thresoor* (1989 nr. 2) het 'Ten geleide' van Paul van den Brink heeft gelezen, kan zich gelukkig prijzen. Men is in het rijke bezit gekomen van een 'overzicht van al de adressen van kaartmakers en uitgevers en de jaren dat zij op het desbetreffende adres gevestigd waren'. Het is een van de bestanden waaruit geput wordt voor het wetenschappelijk onderzoek naar onder meer de leefomstandigheden en het vestigingspatroon van werkenden in het kartografisch bedrijf. Je mag dan ook verwachten dat dit basismateriaal betrouwbaar, enigszins compleet en wetenschappelijk verantwoord is.

Het is daarom jammer dat de samenstellers van de lijst, Elisabeth van Blankenstein en Adrienne Koenheim, het niet nodig geacht hebben ons mede te delen wanneer zij iemand als werkend in een kartografisch bedrijf aanmerkten. Dat zij criteria hebben aangelegd blijkt uit het feit dat onder meer de boekverkoper Laurens Jacobsz niet is opgenomen. Volgens de auteurs van de lijst was hij de drukker die als eerste het kartografisch werk van Petrus Plancius publiceerde (p. 36 van de *catalogus Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat*). Aan uitgaven met zijn adres ontbreekt het in de door hen geciteerde literatuur ook niet. Zijn aanwezigheid in de lijst moet dus op voor ons onbekende criteria voor opname berusten.

Het tweede probleem met deze lijst is de keuze en weergave van het adres. Als regel vindt men in de lijst een straatnaam, soms met een huisnaam, meestal met een andere nadere precisering. Soms vindt men twee adressen die gedurende enige tijd naast elkaar bestaan. Een filiaal?, verschillende bronnen?! Bijvoorbeeld Pieter Mortier, die als werkadres meestal zelf de 'Vygendam, in de stad Parijs' vermeldde, en Harmen Jansz. Muller.

Wie de advertenties naleest in Van der Krogt ziet bij de nummers, 77, 88, 194, 221 en 312, waarin Mortier zijn uitgaven aankondigt, respectievelijk de jaartallen 1692, 1693, 1702, 1704 en 1708, steeds met het adres 'Vygendam'. Nu heeft Mortier waarschijnlijk ook in alle tussenliggende jaren zijn nering op de 'Vygendam' uitgeoefend. Volgens Van Eeghen (deel III, p. 256-7) huurde Mortier de huizen Dam nummer 8 en 9 op de in de lijst aangegeven jaren. Nummer 10 huurde hij van 1694-98 en in de jaren 1706-7. In die laatste periode werd Mortiers eigen huis op de 'Vygendam', verworven in 1705, vervangen door nieuwbouw. Daarnaast kocht Mortier nog huizen aan de Beurssluis en de Heremietensteeg, die alle drie tot zijn dood in eigendom heeft gehad. Of hij in die laatste twee huizen ook gewoond/gewerkt heeft laat ik voor de verantwoording van de samenstellers, evenals de mededeling dat het huis op nummer 10 ook in de jaren 1698-1704 door hem gehuurd zou zijn, en niet b.v. het huis dat hij later aankocht. Adressen in impressa van kaarten en boeken zijn niet per se identiek aan adressen die men via archivalia of naslagwerken verkregen heeft. Dit geldt niet alleen voor Mortier. Zo heeft het voor de datering van kaarten - een mogelijk gebruik van de lijst die met name genoemd wordt - weinig zin te weten dat Harmen Jansz Muller van 1578-1581 een 'craem' aan het oosteinde van de Nieuwe Brug en een huis aan de 'Zuytzijde van de Olofspoort' huurde, als zijn uitgaven uit die periode het adres 'in de Warmoesstraat' blijven behouden (zie: Moes-Burger, I, p. 297).

Een derde probleem dat de lijst aankleeft is dat men niet kan achterhalen hoe men de opgegeven literatuur heeft gebruikt. Welke werken uit de literatuurlijst heeft men echt in handen gehad en zijn er in die lijst werken die men helemaal (niet) heeft doorgenomen. Het kostte mij weinig moeite in de literatuur die ik ter hand heb genomen aanvullingen te vinden. Kleerkooper van Stockum, Moes-Burger, Koeman, Van der Krogt en Van Eeghen bevatten nog een schat aan informatie die in deze lijst ongebruikt is gebleven. Wie deel IV van Koemans *Atlantes Neerlandici* opslaat vindt op p. 11 onder 'Ant 2' Jan Ewoutsz, in de kerkstraat en het jaar 1558, op p. 13 onder 'K.v.d.Z. 5' vindt men hetzelfde adres en het jaar 1561. De adreslijst geeft alleen het jaar 1557?!. De Jansonius uitgaven van het *Licht der zeevaart* 'M.Bl. 15(J); 20(J); 22(J); 25B(J) met de jaartallen 1620, 1625, 1634, 1635 en 1637 en het adres 'op 't water' zijn aan de aandacht van de samenstellers ontsnapt. Zij geven alleen het jaar 1612. Hetzelfde geldt voor Arnold Colom, die aan datzelfde Water in het jaar 1656, 1660 en 1661 zijn bedrijf uitoefende (A. Col. 2, kaart 13; A. Col 5 en 6). Koenheim en Van Blankenstein geven alleen 'Texelsche Kay' en de jaren 1650-51. Voor de al eerder genoemde Harmen Jansz Muller geeft Koeman in 'K.v.d.Z. 9 en 10' de jaren 1579 en 1580 bij het adres in de Warmoesstraat. De lijst bevat alleen het jaar 1579. Ik ben gestopt op pagina 118 van deel IV en weet dat ik niet eens alle aanvullingen heb genoteerd. Deel I-III en deel V van Koeman, één van de belangrijkste bronnen voor zo'n onderzoek, heb ik niet meer gecontroleerd. Omdat bovenvermelde werken ook door de samenstellers schijnen te zijn gebruikt, was een verantwoording van hun wijze van raadplegen wel het minste wat wij mochten verwachten.

Het heeft hier geen zin om alle slordigheidsfouten - Broer Jansz woonde van 1621-1652 aan de Nieuwezijds Achterburgwal, thans Spuistraat, en niet aan de Nieuwezijds, het jaar 1613 hoort tussen 1610 en 1615 en niet na 1621, 16xx kan alleen maar slaan op ongedateerd werk en hoort dus niet in de lijst; enz. - uitvoerig te behandelen. De lijst is daarvoor te incompleet, te inconsistent en is meermalen aantoonbaar onjuist. Dat deze lijst tevens in de tentoonstellingscatalogus 'Gedrukt en gesneden in de Kalverstraat' is opgenomen kan alleen maar betreurd worden. De fraaie uitvoering van deze catalogus had meer verdiend dan een weekje grasduinen in naslagwerken om daar hap snap wat adressen uit te lichten.

Voor het aankondigen van een nieuw onderzoek en het opvoetsen van het wetenschappelijk imago van de historische kartografie had men geen slechtere plaats kunnen kiezen dan het 'Ten geleide' bij deze lijst. Het is daarom te hopen dat een verbeterde, vermeerderde en verantwoorde adreslijst van werkenden in het kartografisch bedrijf te Amsterdam spoedig het licht zal zien.

Adriaan Plak

Tentoonstelling 'Willemstad - Monumentenstad' (14 juni-2 september 1990)

De tentoonstelling 'Willemstad Monumentenstad' in het Koninklijk Paleis in Amsterdam besteedt aandacht aan de architectuur van Willemstad op Curaçao, waar veel monumenten in verval dreigen te raken. Meer algemene aandacht daarvoor zal er hopelijk toe leiden dat deze gebouwen door restauratie behouden kunnen blijven. Daarnaast belicht de tentoonstelling de geschiedenis van het eiland en de relatie met Nederland.

Restoration 90 (22 oktober-24 oktober 1990)

In het RAI-congrescentrum in Amsterdam zal een groots opgezette internationale vakbeurs te zien zijn op het gebied van restauratie en conserveringstechnieken.

Restoration 90 is een vervolg op de succesvolle beurzen Restauratie 87 en 88 die destijds in Zutphen gehouden werden. De opzet is nu grootschaliger en meer internationaal geïntendeerd. De UNESCO, het International Centre for the study and Preservation of Cultural Property (ICCROM) en de International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) verlenen actieve ondersteuning aan de organisatie van de beurs.

Tentoonstelling Stadstimmeren (19 mei-21 oktober 1990)

Ter gelegenheid van het 650-jarig bestaan van de stad Rotterdam vindt in de voormalige aankomst en vertrekhal van de Holland-Amerikalijn een dynamische publiekstentoonstelling plaats over de ontwikkeling van Rotterdam.

De tentoonstelling laat de krachten zien die de afgelopen 650

jaar van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de stad, en ook in de toekomst van invloed zullen zijn. Die krachten zijn verdeeld in zeven thema's, op basis waarvan de tentoonstelling is opgebouwd. De verschillende themablokken verklaren de stad anno 1990.

Ten behoeve van de tentoonstelling werden een aantal speciale kaarten ontwikkeld. In samenwerking met de Kartografische Dienst van Gemeentewerken Rotterdam werden vijf kaarten geproduceerd die de verandering van de stad in beeld brengen. Hierbij werd over de kaart van 1990 een reconstructie getekend van de stad rond 1300, 1700, 1900, 1935 en 1960. Daarnaast is een reliëfbewerking gemaakt van drie bestaande kaarten uit 1653, 1851 en 1990.

De Rijks Geologische Dienst in Alkmaar produceerde vier paleografische kaarten die het grondgebied laten zien in de periode rond 1850, 5000 en 10000-8000 BP.

Tenslotte geven 28 bestaande historische kaarten een indruk van de stad vanaf 1512 tot heden.

De tentoonstelling, waarbij een catalogus is verschenen, is van dinsdag tot en met zondag van 10.00 tot 18.00 uur te bezichtigen in de aankomst en vertrekhal van de HAL, Wilhelminakade 33a in Rotterdam.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

BRINK, VAN DEN

Die flußkartographischen Arbeiten von Carl Friedrich v. Wiebeking: einem deutschen kartographen unter niederländischen Einfluß / P. van den Brink - in: 4. Kartographiehistorisches Colloquium Karlsruhe 1988: 17. - 19. März 1988: Vorträge und Berichte / hrsg. von W. Scharfe, H. Musall und Joachim Neumann. - Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1990. - p. 85-92.

HEIJDEN, VAN DER

De oudste gedrukte kaarten van Europa / H.A.M. van der Heijden. - In: Spiegel Historiae 25, 3 (maart 1990), blz. 130-136.

KLEIN

Van 'Toonneel des Aertrijckx' naar 'Grooten Atlas': Het Goudse exemplaar van de 'Grooten Atlas' als resultaat van Johan Blaeu's Atlas-chirurgie / J.W.E. Klein. - In: De Schatkamer. Regionaal Historisch Tijdschrift voor Boskoop, Gouda [etc.] 3 (1989), blz. 54-61.

KOL, VAN

De plattegrond van Willemstad: Een monument van 16-de eeuwse stedenbouw / S.G.M. van Kol. - In: Spiegel Historiae 25, 3 (maart 1990), blz. 126-129.

WENNEKES

De levensloop van een kaart van Vlissingen / A.F. Wennekkes - in: Nehalennia 77 (Lente 1990), p. 9-15.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. Z. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

VOLUME VI

ATLANTES NEERLANDICI

A bibliography of atlases
published in the Netherlands
between 1880 and 1940.
Also comprising a supplement to
Volumes I-V.

Prof. Dr. Ir. C. Koeman and H.J.A. Homan

Prijs f 250,—

CANALETTO
Postbus 68 - 2400 AB Alphen a/d Rijn
Telefoon 01720-72458

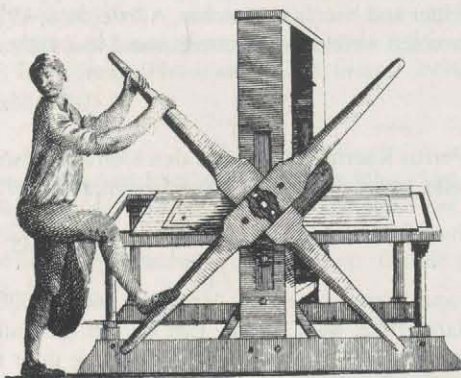

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.

Hanneke Winnubst
Tuinstraat 169
1015 PB Amsterdam
tel. 020-851689

THE MAP COLLECTOR

*The World's leading journal
for lovers of early maps*

- ★ Original articles by leading researchers
 - ★ News of people and events in the map world
 - ★ Current catalogue and publication listings
 - ★ Book Reviews
 - ★ Letters from all parts of the globe
 - ★ Auction prices
 - ★ Classified Advertisements
- and much more . . .

Secure your copy now. Write to:

MAP COLLECTOR PUBLICATIONS (1982) Ltd.
48 High Street, Tring, Herts. HP23 5AE, England.
Telephone: (044 282) 4977.

UK subscription £23

All other countries £26

Published Quarterly

Editor: Valerie G. Scott

Associate Editor: Helen M. Wallis